

Argument

Mediul penitenciar, inclusiv în România, este larg necunoscut opiniei publice. Informarea în această direcție este sporadică, fără a se contura o imagine aproape de întreg a ceea ce se întâmplă dincolo de gratii; neobișnuitul și chiar spectacularul vieții penitenciare rămân în memoria fiecăruia și compun tabloul a ceea ce se crede că se întâmplă în detenție în raport cu scopul acesteia, de cele mai multe ori doar prezumat cunoscut. Implicit, ne așteptăm ca la revenirea în comunitate fostul deținut să respecte normele comunității - să fie reabilitat.

Studii clasice au arătat că starea de detenție este o stare distructivă prin natura ei și, în plus, cu cât detenția este mai îndelungată cu atât este mai probabil ca mediul familial, social și economic găsit la eliberare să difere de cel pe care individul l-a lăsat la intrarea în penitenciar. Pe durata detenției se deteriorează abilitățile de a socializa, deținutul învață să acționeze îndrumat și pe un set îngust de activități, așa încât puterea de decizie și inițiativa personală scad. (Re)integrarea în societate poate eșua, cu atât mai mult dacă libera inițiativă responsabilă, în raport cu norme sociale, nu a fost vreodată un mod de viață.

Statistici internaționale au surprins un grad de ocupare de peste 100% în multe din penitenciarele lumii, ceea ce potențează amprenta negativă a penitenciarului, acutizând potențialul de agresivitate și riscurile asupra sănătății fizice și psihice. Diverse rapoarte și studii au semnalat și că, tributari moștenirii istorice și dificultăților economice pe care națiunile le-au avut de traversat, uneori dublate de considerente de ordin politic sau religios, există penitenciare în

care spațiul și condițiile de locuire sunt improprii condiției și demnității umane, iar caracterul în mare parte închis al mediului penitenciar a lăsat loc tratamentului abuziv la adresa deținuților.

Motivat de speranța că atrocități comise față de persoane în detenție similare celor petrecute în cel de-al doilea război mondial sau în diverse regimuri totalitare nu se mai repetă, Declarația Universală a Drepturilor Omului a modelat reglementările actuale privind condițiile de detenție în multe din statele lumii. La peste jumătate de secol de la prima lor formulare recomandările derivate de aici, unele mai mult decât altele, pot surprinde cetățeanul obișnuit, care are o imagine-puzzle despre penitenciar, mai ales dacă o serie de alte segmente de populație, care nu au încălcat regulile în societate, se confruntă cu situații cronice de dificultate. Punerea lor în practică poate fi o provocare și pentru administrațiile penitenciare din perspectiva infrastructurii, a costurilor și chiar a personalului.

Această asincronie argumentează atenția necesară de acordat domeniului.

România a traversat în comunism o perioadă în care cheltuiala publică era orientată prioritar către alte direcții decât cele asistențial-sociale, mediul penitenciar fiind marcat, ca și societatea în ansamblul ei, de considerente ideologice. Ulterior, în condițiile dificultăților profundeii restructurării economice ocazionate de trecerea la organizarea capitalistă a economiei, diferite segmente sociale s-au luptat să câștige cât mai mult din bugetul social pentru a se proteja în fața riscului economic. Blocat de opacitatea imaginii sale, de semnificative costuri pe care le presupune modernizarea sa, ca și de o mentalitate punitiv-abuzivă în relația cu deținutul, mediul penitenciar a fost perdantul acestei lupte. Atenția în această direcție s-a insinuat prin activitatea organizațiilor de apărare a drepturilor omului și prin lucrări academice după anul 2000. Sub presiunea acordurilor internaționale pe care și le-a asumat, dar și ca mișcare internă rezonantă cu schimbările din societate, 2003-2004 a fost momentul unor schimbări majore în sistemul penitenciar românesc și a marcat debutul procesului său de reformă.

Plasând central perspectiva respectării dreptului la viață și a demnității umane, esența Declarației Universale a Drepturilor Omului și a prevederilor Comitetului pentru Prevenirea Torturii, legislațiile naționale, inclusiv în România, urmăresc să stabilească detenției un rol ancorat în modernitate. În contextul perspectivei incluzive a politicilor sociale din zilele noastre, beneficiind de lecțiile de învățat din experiența altor țări sau cea istorică proprie, detenției tinde să-i fie atribuit un rol ambițios – sancționare (prin limitarea libertăților individului și separarea de societate), dobândirea unui comportament pro-social și pregătire pentru reinsertia socio-profesională prin antrenarea în programe educativ-formative pe durata custodierii. Sistemul penal, condițiile și formele de executare a pedepsei sunt în atenția instituțiilor de profil privind identificarea intervenției optime și minimizarea impactului potențial distructiv al detenției, pentru ca aceasta să servească de facto societății și individului. Provocarea este cu atât mai mare cu cât populația vizată este eterogenă, autoare a unei infraționalități diverse și dinamice ca structură, cu pedepse variabile ca durată, a cărei mare parte este totuși constituită din persoane cu educație redusă și probleme de incluziune socio-profesională în viața liberă.

Se conturează astfel complexitatea mediului penitenciar, la confluența mai multor sisteme - juridic, educativ, de sănătate, piața muncii și protecție socială, fiecare cu probleme și inerții proprii, care pot împiedica atingerea obiectivului detenției. Aceasta explică de ce procesul de reformă este de așteptat să evolueze anevoios, de ce de aproape un deceniu soluționarea pozitivă a reclamațiilor făcute la organizații internaționale pentru rele tratamente suferite în penitenciarele românești a fost un fenomen în creștere, justificând totodată interesul față de mediul penitenciar, ca sistem și calitate.

Metodologie

Prezenta lucrare are ca punct de plecare un studiu realizat de către o echipă a Institutului de Cercetare a Calității Vieții (ICCV) din cadrul Institutului Național de Cercetări Economice „Costin C. Kirițescu” al Academiei Române, la solicitarea Administrației Naționale a Penitenciarelor (ANP) din România, în perioada februarie-iunie 2015. Invitația s-a înscris în politica de transparență a ANP promovată în ultimii ani, dar s-a dorit totodată și un punct de vedere extern în argumentarea cererii de suplimentare a fondurilor ce îi sunt alocate. Solicitarea a vizat expres condițiile de viață ale persoanelor private de libertate, în inevitabilă relație cu orientările europene actuale. Raportul de cercetare a fost predat ANP în formă finală în ianuarie 2016, fiind realizat de autorii acestui volum, în aceeași coordonare. Într-o formă minimal ajustată, pe considerente de coerență a lucrării, raportul constituie partea a doua a acestei lucrări. O formă sintetică a Raportului, în limba engleză, face subiectul unui articol apărut în Revista Jurnalul Practicilor Pozitive Comunitare, nr. 4/2017, al aceluiași autori.

Data fiind absența fondurilor pentru acest demers, studiul a avut un accentuat profil exploratoriu, bazat pe date obținute în urma unor vizite de câte o zi în patru penitenciare din țară (Jilava, Rahova, Târgșor, Tichilești). Alegerea penitenciarelor vizitate s-a făcut la propunerea ANP, urmare a intenției comune de a vizita penitenciare diferite ca profil: bărbați, femei, un centru de deținere minori, precum și diferite regimuri de detenție. Pe durata vizitelor au fost vizitate spații comune (spațiu extern, spălătorii, bucătării, săli de mese, săli dedicate activităților școlare și educative), dar și spații de deținere. Culegerea de date a fost realizată de către toți autorii prezentei lucrări.

Observațiile realizate cu ocazia vizitelor au fost completate cu informații rezultate în urma discuțiilor de grup (cu personalul penitenciar și deținuți), neînregistrate, pe baza unui ghid de discuții. Au participat la studiu directorul general al unității și/sau directori adjuncți, personal de supraveghere, personal de reintegrare socială, personal medical, preotul sau personal administrativ, după cum aceștia puteau fi disponibili pe durata vizitei noastre. La acestea s-au adăugat discuții-interviu realizate cu specialiști din ANP, la sediul acesteia. Cu două excepții, informația discuțiilor de grup și a cea de tip interviu s-a reținut din confruntarea notițelor a doi membrii ai echipei de cercetare. Ghidul de discuții a vizat identificarea aspectelor-problemă din viața cotidiană, a condițiilor care ar putea afecta calitatea vieții persoanelor private de libertate sau expune la riscul încălcării drepturilor acestora. Pentru perspectiva persoanelor private de libertate a fost elaborat și un scurt chestionar, axat pe elemente-reper ale condițiilor de detenție. Observațiile primei vizite (Jilava) au modelat ghidul de discuții/interviu și conținutul chestionarului utilizate în următoarele penitenciare. Au fost realizate 17 interviuri cu personal penitenciar și de management și patru discuții de grup/individuale cu deținuți.

Participarea deținuților la discuții și chestionar a fost benevolă, participând deținuți care la momentul vizitei echipei de cercetare se găseau în penitenciar (nefiind cuprinși în acțiuni în afara lui), al căror nivel de alfabetizare și mod de comportament făceau posibilă comunicarea de acest tip. Completarea chestionarului s-a realizat de către 78 persoane (24 la Rahova, 40 la Târgșor, 14 la Tichilești), prin auto-administrare în prezența unui membru al echipei de cercetare, fără a fi fost posibilă, în condițiile date, o selecție aleatorie; dată fiind lipsa de reprezentativitate a lotului de respondenți informațiile de chestionar au fost puțin utilizate în studiu.

Rapoartele organizației Asociația Pentru Apărarea Drepturilor Omului în România – Comitetul Helsinki (APADOR-CH), disponibile on-line, realizate de către membrii acesteia cu ocazia vizitelor lor în penitenciare și centre de deținere pentru minori și tineret, în